

VPLYV VYBRANÝCH GEOGRAFICKÝCH FAKTOROV NA VÝVOJ VIDIECKEHO OSÍDLENIA OKRESU BANSKÁ BYSTRICA

Iveta Rakytová

---

*Katolícka univerzita v Ružomberku, Pedagogická fakulta, Katedra geografie, e-mail:
iveta.rakytova@ku.sk*

Abstract: The objective of this paper is to analyze the geographical factors that have significantly contributed to the localization and consequently the formation of rural settlements in the present district of Banská Bystrica. The settlement establishment phase is examined using the data on first written reference. The following physical geographical factors are considered: geological structure, as a precondition for the development of mining; terrain and altitude, as forestry, mining and logging collier settlements are assumed to be established at higher altitudes and agricultural settlements at lower altitudes; water, as an essential factor for life, but also as a resource for the development of certain economic activities; soil, as its fertility is closely related to the development of farming; flora, especially forest, as a source of wood necessary for logging, mining, and charcoal production. From the set of human geographical factors, the following traditional human activities are taken into account: logging, mining, metallurgy, and charcoal production. However, additional attention is devoted to less traditional activities, such as transport, tourism and modern industries, which do not influence settlement location itself, but for example starting a business or building a tourist centre or a major transportation line may significantly influence the development of a settlement and its shape.

Key words: the district of Banská Bystrica, location, development of rural settlements, main geographical factors, mining, forestry, agricultural activity, tourism

1 ÚVOD

Geografická poloha je dôležitou zložkou v analýze vidieckych obcí. Má význam pri ich zakladaní, ak je poloha obce správne zvolená, ovplyvňuje aj jej ďalší priaznivý vývoj. Hlavným cieľom príspevku je analyzovať vybrané fyzickogeografické a humánogeografické faktory, ktoré sa výrazne podieľali na lokalizácii a následne i formovaní vidieckych sídiel okresu Banská Bystrica. Analyzovaný okres bol vyčlenený pri reforme územného a správneho členenia Slovenskej republiky v roku 1996. Leží na severe Banskobystrického kraja, vzhľadom na celé územie Slovenska má centrálnu polohu. Okres má rozlohu 809,43 km².

Okres Banská Bystrica zahrňujúci 42 obcí je zaujímavým okresom z pohľadu sídelnej geografie. V súčasnosti sa v ňom nachádza len jedno mesto, a to mesto Banská Bystrica. Ostatné obce okresu predstavujú vidiecke štruktúry. Napriek tomu sa na jeho území v minulosti nachádzali ďalšie tri sídla s mestskými právami a to Ľubietová (v minulosti mala výsady banského kráľovského mesta) a Slovenská Ľupča a Poniky, ktoré mali výsady mestečka podľa krupinského práva.

Teoretickými východiskami predkladaného príspevku sa stali odborné, prevažne geografické publikácie zamerané komplexne na problematiku sídiel. Dôležité boli predovšetkým práce Bašovského a Mládka (1985), Barana a Bašovského (1998), Doberského (1958), ďalej štúdie Votrubca (1980), Verešika (1974) i iné. Ide prevažne o staršie publikácie, ktoré sa dosť výrazne venovali vidieckym sídlam, vrátane hodnotenia ich polohy a historicko-geografických aspektov. Pri hodnotení prírodných pomerov sme vychádzali z charakteristiky prírodných pomerov Slovenska, ktoré zhodnotil vo svojom diele Lukniš et al. (1972).

Zo súčasných publikácií majúciich vplyv na metodiku príspevku treba spomenúť najmä publikácie Bezáka (2000, „Funkčné mestské regióny na Slovensku“), kde bol okres Banská Bystrica predstavený ako samostatný funkčný mestský región. Opierali sme sa aj o informácie z odborných príspevkov a monografií Baran (1999), Lauko, Tolmáči a Dubcová (2006), Rakytová (2008), Slavík (2006), Spišiak (1993), Zubrický (2005), Tomeček (2010) i iné. Publikácie zamerané na hodnotenie samotného okresu Banská Bystrica majú viac menej vlastivedný, resp. historicko-etnografický charakter. K tým významnejším patrí „Slovník obcí Banskobystrického okresu“ od Pisoňa (1968) a publikácia Kmeť'a (1989) „Z histórie a súčasnosti Banskobystrického okresu“. Podrobnejšie historické, geografické a etnografické informácie o obciach okresu Banská Bystrica nájdeme aj v encyklopedickej literatúre: „Encyklopédia Slovenska“ (1981) a „Vlastivedný slovník obcí na Slovensku“ (1978).

2 METODIKA

Ako uvádza Votrubec (1980) u vidieckych obcí ide pri hodnotení polohy predovšetkým o mikropolohu, to znamená vzťah obce k reliéfu, mikroklimu, vode a pôde. Keďže výber polohy obce vo vzťahu k prírodným podmienkam je veľmi úzko previazaný s ekonomickou činnosťou človeka, k uvedeným autorom navrhnutým faktorom sme doplnili ešte geologickú stavbu a flóru (sledovali sme vzťah geológie k ťažbe nerastných surovín, lesov k uhliarstvu a drevorubačstvu a iné). Faktory, ktoré ovplyvnili polohu a formovanie analyzovaných obcí sme rozdelili do dvoch kategórií, a to na faktory fyzickogeografické a faktory humánogeografické.

Z fyzickogeografických faktorov sme za rozhodujúce vo vzťahu k analyzovaným obciam považovali: litosféru – geologickú stavbu ako jeden z predpokladov rozvoja banského, resp. hutnickeho sídla; reliéf a nadmorskú výšku, pretože sme predpokladali, že vo vyšších nadmorských výškach budú len vidiecke sídla, ktoré vznikli ako lesnícke, banské, drevorubačské a uhliarske osady, naopak v nižších zas obce, ktorých obyvateľstvo sa živilo poľnohospodárskou činnosťou; hydrosféru,

vodu ako nevyhnutnú zložku pre život, ale jednak ako „surovinu“ dôležitú pre rozvoj niektorých hospodárskych činností (napr. baníctva, pltníctva, dopravy dreva v banských oblastiach a pod.), ale aj ako koncentračnú silu, ktorá ovplyvnila pôdorys obcí (potočná radová dedina); pedosféru, keďže kvalita pôdy úzko súvisí s rozvojom poľnohospodárskej činnosti a biosféru, najmä lesy ako zdroj dreva potrebného pre banskú činnosť, výrobu drevného uhlia, drevorubačstvo a pod. K humánogeografickým faktorom sme okrem tých tradičných, ako je baníctvo a hutníctvo a s nimi súvisiace uhliarstvo a drevorubačstvo, ktoré uvádza Verešik (1974), pridali aj dopravu, cestovný ruch a moderné odvetvia priemyslu, ktoré síce priamo neovplyvnili polohu vidieckej obce, ale vplývali na vývoj celého radu fenoménov obce.

3 VZNIK VIDIECKYCH OBCÍ V OKRESE BANSKÁ BYSTRICA PODĽA ČASOVÉHO OBDOBIA

Z historického pohľadu sa vznik väčšiny vidieckych obcí viaže na 15. – 16. storočie (24 obcí okresu). Najstaršie obce okresu vznikli už v 13. storočí, a to 7 obcí okresu – Badín, Horná Mičiná, Hrochoť, Poniky, Riečka, Špania Dolina. V 14. storočí bolo založených 6 obcí a tri v priebehu 17. – 19. storočia (Králiky, Motyčky a Donovaly). Obec Harmanec je najmladšou obcou. Vznikla po založení moderného papierenského závodu v Harmaneckej doline v 20. storočí (tab. 1, obr. 1).

Tabuľka 1 Vznik vidieckych obcí v okrese Banská Bystrica podľa storočí

obec	prvé zmienky o existencii osady (* údaj nezistený)	vznik obce / storočie
BADÍN	*	13.st.
BALÁŽE	*	16.st.
BRUSNO	*	15.st.
ČERÍN	*	15.st.
DOLNÁ MIČINÁ	2. pol. 14. st	15.st.
DOLNÝ HARMANEC	14. st.	16.st.
DONOVALY	*	17. – 18.st.
DÚBRAVICA	koniec 13.st.	15.st.
HARMANEC	*	20.st.
HIADEĽ	zač.2. pol. 14. st.	15.st.
HORNÁ MIČINÁ	*	13.st.
HORNÉ PRŠANY	*	15.st.
HROCHOŤ	zač. 15.st.	13.st.
HRONSEK	13./14. st.	16.st.
KORDÍKY	2. pol. 16. st.	16.st.
KRÁLIKY	*	17.st.

obec	prvé zmienky o existencii osady (* údaj nezistený)	vznik obce / storočie
KYNCEĽOVÁ	13. st.	15.st.
ĽUBIETOVÁ	13./14. st.	14.st.
LUČATÍN	*	15.st.
MALACHOV	13. st.	14.st.
MEDZIBROD	zač. 14. st.	15.st.
MOŠTENICA	1340	16.st.
MOTYČKY	1743	17 – 19. st.
MOLČA	1300	15.st.
NEMCE	*	15.st.
ORAVCE	14. st.	16.st.
PODKONICE	*	14.st.
POHRONSKÝ BUKOVEC	*	16.st.
PONIKY	*	13.st.
POVRAZNÍK	14. st.	15.st.
PRIECHOD	13. st.	14.st.
RIEČKA	*	13.st.
SEBEDÍN-BEČOV	14. st.	14. – 15. st.
SELCE	*	14.st.
SLOVENSKÁ ĽUPČA	*	13.st.
STARÉ HORY	13. – 14. st.	16.st.
STRELNÍKY	*	15.st.
ŠPANIA DOLINA	*	13.st.
TAJOV	15. st.	16.st.
TURECKÁ	*	16.st.
VLKANOVÁ	1. pol. 14. st.	16.st.

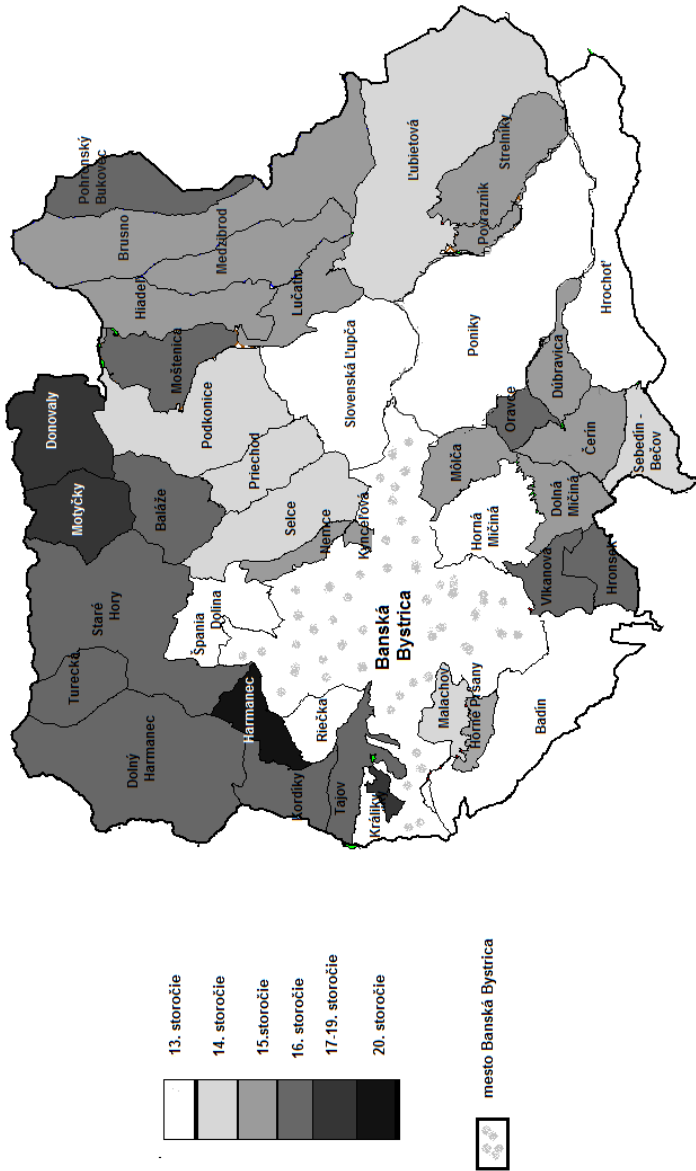
Spracované podľa:

PISOŇ, Š. et al., 1968. Slovník obcí Banskobystrického okresu. Stredoslovenské vydavateľstvo, Banská Bystrica, 368 s.,

Encyklopédia Slovenska, 1981. zv. 1 – 6, Veda, Bratislava.

4 FYZICKOGEOGRAFICKÉ FAKTORY OVPLYVŇUJÚCE LOKALIZÁCIU VIDIECKYCH SÍDIEL V OKRESE BANSKÁ BYSTRICA

Prírodné podmienky sú jedným zo základných faktorov ovplyvňujúcich lokalizáciu sídiel, formovanie a vývoj osídlenia určitého územia. Každá obec je súčasťou prírodného prostredia, s ktorým je vo vzájomnej interakcii. Prírodné podmienky sú často rozhodujúcim faktorom pre založenie sídla a majú vplyv na jeho funkciu.

Obrázok 1 Vznik vidieckych obcí v okrese Banská Bystrica podľa storočí. Podklad: Katastrálny portál, 2013. Spracované podľa: PISOŇ, Š., et al. 1968. Slovník obcí Banskobystrického okresu. Stredoslovenské vydavateľstvo, Banská Bystrica, 368 s. ; Encyklopédia Slovenska, 1981. zv. 1 – 6, Veda, Bratislava. Spracovala: Ivetta Rakytová.

Litosféra

Analyzované územie okresu Banská Bystrica má v dôsledku komplikovaného geologického vývoja zložitú geologickú stavbu. Na území nájdeme zastúpené všetky geologické obdobia, ktoré reprezentujú horninové komplexy jednotlivých geologických dôb. Pre potreby príspevku sme venovali pozornosť najmä geologickým obdobiam, ktoré ovplyvnili vznik rudných nerastných surovín v okrese. Koncom prvohôr, v perme, sa okres Banská Bystrica stáva súčasťou depresie, vyplnenej sladkovodnými sedimentmi (zlepence, arkózy, pieskovce), miestami s výlevmi kremitých porfýrov. Nachádzajú sa na viacerých miestach okresu, napríklad v okolí Ľubietovej, ale najmä medzi Harmancom, Špaňou Dolinou a Starými Horami, kde sa stali hlavnými časťami ložísk medených rúd (Michal in Kmeť, 1989). Na kryštalinikum Nízkych Tatier sa viaže viacero rudných ložísk, najmä medi, antimónu, striebra a olovnatozinkových rúd. Na západnú časť Veporských vrchov sa v okolí Ľubietovej viažu ložiská sideritsulfidickej žily. V období štvrtohôr sa na formovaní reliéfu okresu podieľala najmä riečna sieť. Štvrtohorné sedimenty vyplňajú aluviálnu nivu Hrona a okolie potokov a tvoria riečne terasy Pisoň (1968). Významná sústava terás Hrona sa nachádza v Banskej Bystrici, kde Malachovský potok, Tajovský potok a Harmanecký potok pritlačili riekou Hron k Urpínu. Táto sústava terás pokračuje smerom na Badín až k Hájnikom (okres Zvolen) (Lukniš, 1972). Na obdobie štvrtohôr sa viaže aj vznik travertínov, významný je ich výskyt v oblasti Hornej Mičinej, Tajova, potoka Driekyňa a Slovenskej Ľupči (Michal in Kmeť, 1989).

Pestrý geologický vývoj a s ním súvisiaca geologická stavba podmienili už spomínaný výskyt viacerých nálezísk nerastných surovín. Najmä ložiská medenej, striebornomedenej a železnej rudy, ale v menšej miere aj zlata a olovnatozinkových rúd, sa stali rozhodujúcimi pri založení vtedy ešte banských osád. V okrese sa nachádza už spomínané bývalé banské kráľovské mesto Ľubietová. Mestské výsady udelil Ľubietovej kráľ Ľudovít Veľký v roku 1379. Slávu privilegovaného banského kráľovského mesta priniesla Ľubietovej práve jej geografická poloha v oblasti bohatej na nerastné suroviny, a to najmä na zlato, medené a železné rudy. Najvýznamnejšími medenými rudami Ľubietovského revíru boli chalkopyrit, tetraedrit a libetenit, ktorý je pomenovaný práve podľa náleziska pri Ľubietovej. Význam rudného náleziska potlačil ostatné lokalizačné činitele (ako napr. úrodnosť pôd, vodné zdroje, dopravnú dostupnosť a iné.) aj v prípade ďalších vidieckych obcí, keďže sa osady zakladali na miestach, kde vychádzali na povrch rudné žily. Takýmto vývojom prešli dnešné obce Staré Hory a Špania Dolina, ktoré vznikli pri ložiskách medenej rudy (chalkopyritu a tetraedritu) v horninách kryštalinika a permu v Nízkych Tatrách a Starohorských vrchov. Menšie ložiská medenej rudy v okolí dnešných Balážov a Pohronského Bukovca iniciovali založenie sídiel týchto obcí. Podobne ložiská zlata a striebornomedenej rudy v okolí Poník, a striebra, železnej rudy a ortuti v okolí Malachova viedli k založeniu týchto obcí.

S geologickou stavbou úzko súvisí i charakter reliéfu a s ním súvisiaca členitosť krajiny. Výškové pomery reliéfu ovplyvňujú využitie krajiny a ľudskú aktivitu v krajine. Výškové rozpätie nami analyzovaného územia sa pohybuje od 304 m n. m. do 1753 m n. m. Najnižšie miesto študovaného územia je miesto, kde Hron opúšťa

okres Banská Bystrica na území obce Hronsek (304 m n. m.), najvyšším miestom okresu je Veľká Chochuľa (1 753 m n. m.) v Nízkych Tatrách. Vychádzajúc z Luknišovho (1972) členenia reliéfu podľa nadmorskej výšky, patrí celé územie okresu do kategórie vysočín, a to prevažne nízkych vysočín (301 – 800 m n. m.) a stredo-vysočín (801 – 1 500 m n. m.). Len najvyššie polohy Nízkych Tatier a Veľkej Fatry zasahujú do kategórie vysokých vysočín. Pri analýze polohy obcí vo vzťahu k nadmorskej výške sme obce rozdelili do 7 výškových intervalov. Pre zaradenie obce do príslušného výškového intervalu sme brali do úvahy nadmorskú výšku stredú obce (tab. 2).

Tabuľka 2 Výškové intervaly a rozdelenie obcí podľa nadmorskej výšky

nadmorská výška (v m n. m.)	obce	počet	počet (v %)
301 – 400	Badín, Dolná Mičiná, Hronsek, Kynceľová, Lučatín, Medzibrod, Sebedín-Bečov, Slovenská Ľupča, Vlkanová	9	22.0
401 – 500	Čerín, Dúbravica, Horná Mičiná, Môlča, Oravce, Nemce, Selce, Brusno, Dolný Harmanec, Harmanec, Hiadel', Moštenica, Priechod, Ľubietová, Riečka, Tajov	16	39.0
501 – 600	Poniky, Pohronský Bukovec, Podkonice, Malachov, Staré Hory	5	12.2
601 – 700	Horné Pršany, Hrochoť, Povrazník, Strelníky, Baláže, Turecká	6	14.6
701 – 800	Špania Dolina, Motyčky	3	7.3
801 – 900	Kordíky	1	2.4
nad 901	Donovaly	1	2.4

Spracované podľa:

Retrospektívni lexikon obcí ČSSR 1850 – 1970, 1978. I/2, FSÚ, Praha,

PISOŇ, Š. et al., 1968. Slovník obcí Banskobystrického okresu. Stredoslovenské vydavateľstvo,

Banská Bystrica, 368 s.

V prvom výškovom intervale 301 – 400 m n. m. leží 10 obcí okresu, a to Badín, Banská Bystrica, Dolná Mičiná, Hronsek, Kynceľová, Lučatín, Medzibrod, Sebedín – Bečov, Slovenská Ľupča a Vlkanová. Väčšina z nich je lokalizovaná vo Zvolenskej kotline. Na pravom brehu Hrona v Bystrickom podolí ležia obce Kynceľová, Slovenská Ľupča, Lučatín, v nižších polohách Zvolenskej vrchoviny Dolná Mičiná, Sebedín – Bečov a na ľavom brehu Hrona Vlkanová a Hronsek. Okrem Zvolenskej kotliny sa jedna obec, Medzibrod, viaže na Horehronské podolie a jedna, Badín, na predhorie Kremnických vrchov. Vo výškovom intervale 401 – 500 m n. m. sa nachádza najviac obcí, až 16 obcí okresu Banská Bystrica. Sústreďujú sa podobne ako u predchádzajúceho intervalu do Zvolenskej kotliny, a to do vyšších polôh Zvolenskej vrchoviny, jedná sa o obce Čerín, Dúbravica, Horná Mičiná, Môlča, Oravce a do Bystrického podolia, tu sú obce Nemce a Selce. V západnej časti Horehronského podolia leží Brusno, v Harmaneckej doline na styku Kremnických vrchov a Veľkej Fatry Dolný Harmanec a Harmanec, na južných svahoch a úpätí Nízkych Tatier

Hiadeľ, Moštenica, Priechod, v západnej časti Veporských vrchov obec Ľubietová a na východných svahoch Kremnických vrchov obec Riečka a Tajov.

Nasledujúce intervaly sú čo do počtu obcí menej početné. Do výškového intervalu 501 – 600 m n. m. spadá 5 obcí a to na severných svahoch Poľany sú Poniky, v Bukovskej doline Nízkych Tatier leží obec Pohronský Bukovec, na rozhraní Nízkych Tatier a Zvolenskej kotliny je Podkonice, v predhorí Kremnických vrchov leží obec Malachov a v Starohorskej doline Starohorských vrchov leží obec Staré Hory. Vo výškovom intervale 601 – 700 m n. m. je zastúpených 6 obcí ležiacich na predhoriach a svahoch pohorí. Ide o obce Horné Pršany v predhorí Kremnických vrchov, Hrochoť, Povrazník a Strelníky sa rozprestierajú na severných a severozápadných svahoch Poľany, Baláže v Starohorských vrchoch a Turecká na svahoch Veľkej Fatry. Vo výškovom intervale 701 – 800 m n. m. ležia len 3 obce okresu. Špania Dolina a Motyčky ležia v Starohorských vrchoch a Králiky na východných svahoch Kremnických vrchov. Do výškového intervalu 801 – 900 m n. m. spadá obec Kordíky, ktorá leží na východných svahoch Kremnických vrchov a do intervalu nad 901 m n. m. obec Donovaly rozprestierajúca sa v západnej časti Starohorských vrchov.

Z vyššie uvedeného prehľadu vyplýva, že viac ako polovica obcí (26) leží v nadmorskej výške do 500 m n. m. a viaže sa prevažne na Zvolenskú kotlinu. Obce ležiace v nadmorských výškach nad 500 m n. m. sú zväčša lokalizované v predhoriach alebo na svahoch pohorí. V mnohých prípadoch bola ich lokalizácia ovplyvnená ich funkciou (išlo väčšinou o pôvodne banské, drevorubačské a uhliarske osady). Pre slovenské vidiecke obce je charakteristická skutočnosť, že sú často lokalizované na hranách terénu, na tzv. kontaktných zónach Verešik (1974). Tento jav možno sledovať najmä vo vzťahu ku katastru obce. Kataster potom tvoria dva stupne, pričom samotná obec obyčajne leží na ich rozhraní, ak sú plošne približne rovnaké dedina má centrálnu polohu, ak nie, leží bližšie k tomu stupňu, ktorý má hodnotnejšiu povahu.

Na analyzovanom území sa stretávame so sídlami s polohou na hrane riečnej nivy a riečnej terasy v doline rieky Hron, obce Hronsek, Vlkanová, Slovenská Ľupča a Lučatín. Oveľa častejší je výskyt na hrane pohoria a kotliny, v našom prípade na rozhraní Zvolenskej kotliny resp. Horehronského podolia a Nízkych Tatier, čo je výrazne viditeľné u obcí ležiacich na pravej strane Hrona, obce od Pohronského Bukovca, cez Brusno, Medzibrod, Hiadeľ, Moštenicu, Podkonice, Priechod, Selce až po Nemce. Zaujímavá je aj poloha obcí Dolný Harmanec a Harmanec na rozhraní dvoch horských systémov, Kremnických vrchov a Veľkej Fatry a obcí Španej Doliny a Starých Hôr na rozhraní Veľkej Fatry a Nízkych Tatier.

Atmosféra

V prípade malého územia a sledovania jeho vzťahu ku klimatickým faktorom, ktorých vplyv sa môže prejaviť pri lokalizácii a vývoji sídla sa sleduje vzťah sídla k mikroklíme. Zo širšieho pohľadu leží nami analyzované územie v miernom podnebnom pásme a má charakter prechodného podnebia, ktoré sa prejavuje striedaním vplyvu oceánu a kontinentu. Zo všeobecnej cirkulácie atmosféry je ovplyvňované západným až severozápadným prúdením, občas sa prejavuje aj vplyv arktických

a tropických vzduchových hmôt Polčák (1997). Klíma v študovanom území je výrazne ovplyvňovaná pestrosťou a výškovou členitosťou reliéfu. Preto sa na území okresu prejavuje typická kotlinová i typická horská klíma. S nadmorskou výškou klesá teplota, stúpa množstvo zrážok, zvyšuje sa dĺžka trvania snehovej pokrývky, rastie počet vetrov a zväčšuje sa ich intenzita Pisoň (1968). Pre klímu okresu je charakteristický výskyt teplotných inverzií vzduchu, prejavujúcich sa hmlistým a vlhkým počasím v kotline a jasným teplým počasím vo vrcholových polohách (Soták in Kmeť, 1989).

Na území okresu sa nachádzajú všetky tri klimatické oblasti charakteristické pre Slovensko, teplá (do 400 m n. m.), mierne teplá (401 – 700 m n. m.) a chladná klimatická oblasť (nad 701 m n. m.). Teplá oblasť sa viaže na údolie Hrona po Horehronskej podolie. Spadá do nej 9 obcí okresu Banská Bystrica, Badín, Banská Bystrica, Dolná Mičiná, Hronsek, Kynceľová, Lučatín, Medzibrod, Sebedín-Bečov a Vlkanová. Mierne teplá oblasť zaberá údolia potokov, Zvolenskú kotlinu, južné a juhozápadné úpätia Kremnických vrchov a Horehronskej podolie. Leží v nej viac ako polovica (27) obcí okresu. V chladnej oblasti leží len 5 vidieckych obcí a to Donovaly, Králiky, Kordíky, Motyčky a Špania Dolina.

Podobne ako teplotné i zrážkové pomery sú výrazne ovplyvnené členitosťou reliéfu. Obce, ležiace v západnej časti okresu, ležia v zrážkovom tieni Kremnických vrchov a Veľkej Fatry. Od juhu prílev zrážok nie je obmedzený. Najnižší priemerný ročný úhrn zrážok vykazuje Horehronie, najvyšší hrebeňové polohy okresu. Najdaždivejším mesiacom je júl, najsuchším január. Rôznorodosť reliéfu ovplyvňuje aj veterné pomery. Ako uvádza Kmeť (1989) „pozdlž doliny Hrona prevláda západné a východné prúdenie vzduchu, na otvorených svahových polohách severozápadné a vo vrcholových horských polohách severné a južné prúdenie.“ Tento fakt sa prejavil pri lokalizácii obcí na svahoch a predhoriach pohorí Nízkyh Tatier, Kremnických vrchov a Veľkej Fatry. Tie sa rozvinuli na južných a východných svahoch, chránené pred prevládajúcim severozápadným a severným prúdením.

Hydrosféra

Voda sa považuje za významný prírodný lokalizačný faktor vidieckych obcí. Je nevyhnutná pre existenciu biologickej podstaty človeka aj pre jeho hospodársku činnosť. Preto sa obce veľmi často zakladajú v blízkosti zdroja vody, pri riekach, v dolinách potokov alebo pri prameňoch. Niekedy vodné toky alebo jazerá viditeľne zasahujú do pôdorysu obce.

Najväčším tokom analyzovaného územia je rieka Hron, ktorá preteká územím v dĺžke približne 29 km. Níva Hrona je vyplnená štvrtohornými sedimentami, vytvárajúcimi riečne terasy, ktoré sa stali vhodnými miestami na lokalizáciu obcí, pretože predstavovali dostatočné množstvo vody, úrodnú naplavenú pôdu a možnosti pre rozvoj dopravných komunikácií Verešík (1974). Túto polohu využili obce Slovenská Ľupča, Medzibrod, Brusno, Lučatín, Banská Bystrica, Kynceľová, Hronsek a Vlkanová. Vo vyšších polohách sú obce lokalizované v dolinách potokov alebo v miestach výdatných prameňov (na svahoch).

Voda bola nevyhnutná aj pre hospodársku činnosť človeka. Všetky významné, pôvodne banské osady vznikali pri vodnom zdroji, najčastejšie v dolinách potokov. V doline Starohorského potoka ležia Staré Hory, v doline potoka Hutná obec Ľubietová, v doline potoka Bukovec obec Pohronský Bukovec a v doline potoka Vážna obec Hiadef. Podobnú lokalizáciu majú aj osady, ktoré sa sformovali okolo šmelcovacích a rafinačných hút, Dolný Harmanec v doline potoka Bystrica, Tajov pri Tajovskom potoku, Moštenica na sútoku Uhliarskeho a Moštenického potoka a Baláže na sútoku potoka Ľupčica a Banského potoka. Priebeh potokov v mnohých prípadoch ovplyvnil aj usporiadanie domov v obciach a zasiahol tak do formovania ich pôdorysov. Tento vplyv možno sledovať u 11 obcí, ktoré pôdorysne predstavujú potočné radové dediny (Baláže, Dolná Mičína, Dúbravica, Hronsek, Ľubietová, Malachov, Moštenica, Poniky, Povrazník, Riečka a Vlkanová). Stojaté vody na území okresu sú antropogénneho pôvodu. Ide o umelo vytvorené rybníky napr. Badínsky, alebo o vodné nádrže napr. vodná nádrž Jelenec, Staré Hory a pod.

Okres Banská Bystrica je pomerne bohatý na výskyt podzemných minerálnych vôd. V prevažnej miere ide o kyselky. K známym patria prameň Kyslá v Moštenici, kyselky v Harmanci, v Pohronskom Bukovci, severne od Hiadef'a a na Donovaloch. Prítomnosť minerálnych prameňov v okolí Banskej Bystrice je podmienená takzvaným pohronským zlomom, ktorý prebieha v smere od juhozápadu na severovýchod. Známe sú vývery medzi Dolnou Mičinou a Čerínom s Čačínom, v Ponickéj Hute, Ľubietovej, Banskej Bystrici a Badíne. Uvedené pramene majú väčšinou miestny význam. Pramene minerálnych vôd v Brusne (sádrovcové zemité kyselky) podmienili rozvoj kúpeľníctva PISOŇ (1968).

Pedosféra

Pôda je dôležitou zložkou prírodného prostredia. Je hlavným výrobným prostriedkom poľnohospodárskej výroby. Vychádzajúc zo skutočnosti, že v minulosti bola základnou funkciou väčšiny vidieckych obcí práve funkcia poľnohospodárska, bola kvalita pôdy veľmi dôležitá. Väčšina pôvodne poľnohospodárskych obcí leží vo Zvolenskej kotline na prevažne ílovito-hlinitých pôdach. Z pôdnych typov sú viazané najmä na luvisoly na sprašových a svahových hlinách Zvolenskej kotliny (Čerín, Dolná Mičína, Dúbravica, Horná Mičína, Mólča, Oravce, Sebedín-Bečov, Selce a Nemce) a kambizeme vo vyššie položených častiach Zvolenskej kotliny a pohoriach. Menej zastúpené sú fluvisoly, ktoré pozdĺž Hrona, čiastočne pozdĺž menších potokov, tvoria úzke pásy (Hronsek, Vlkanová, Slovenská Ľupča).

5 HUMÁNNOGEOGRAFICKÉ FAKTORY OVPLYVŇUJÚCE LOKALIZÁCIU VIDIECKYCH SÍDIEL V OKRESE BANSKÁ BYSTRICA

Hospodárske faktory, ktoré sa najvýraznejšie podpísali a podpisujú na formovaní dnešných obcí, úzko súvisia s predchádzajúcimi prírodnými činiteľmi.

Baníctvo, hutníctvo, uhliarstvo, lesníctvo a vodné hospodárstvo

Prítomnosť rudných ložísk podmienuje rozvoj baníctva, hutníctva, uhliarstva a drevorubačstva a zakladanie banských, hutníckych, uhliarskych a drevorubačských osád, z ktorých sa neskôr sformovali niektoré z dnešných obcí. Pri baniach vznikali prvé banské osady založené v miestach nálezísk nerastných surovín, napr. Špania Dolina a Staré Hory. Pre ich fungovanie bolo nevyhnutné drevo resp. drevné uhlie. Aby sa drevo nemuselo vozit' na veľké vzdialenosti do baní na výrobu dreveného uhlia, zakladali sa v blízkosti banských osád uhliarske a drevorubačské osady Binder (1962). Tak pri Starých Horách vznikli banská osada Polkanová, drevorubačské a uhliarske osady Turecká, Jelenec a Prašnica. Neskôr vznikli osady Horná Turecká, Horný Jelenec, Valentová, Bachlačka, Rybô, Motyčky, Štubne, Duvodno, Jergaly, Môce, Bully, Sliačany, Hanesy, Donovaly, Mišúty a Mistríky, ktoré sa dnes stali časťami štyroch samostatných obcí, Staré Hory, Turecká, Motyčky a Donovaly. Ide o tzv. starohorskú banskú oblasť.

Významnou banskou osadou, v tom čase mestom, v čase rozvoja banskej činnosti bola Lúbietová. Ďalšia malá banská oblasť sa sformovala v dolinách západnej časti Nízkych Tatier pri malých ložiskách zlata, ide o obce Hiadeľ, Pohronský Bukovec a čiastočne i Medzibrod. Hutnícke osady založené pri šmelcovacích hutách (taviace huty, ktorých konečným produktom bola surová čierna meď), scedzovacích hutách a rafinačných hutách (od prímiesí čistiacich) v Dolnom Harmanci, Balážoch, Moštenici, Tajove a neskôr i na Ponickéj Hute, podmienujú vznik ďalších uhliarskych a drevorubačských osád v ich okolí, a to Kordíkov, Králikov, Riečok, Dolných Pršian a Brusna.

V súčasnosti banský priemysel nemá už prakticky žiadny vplyv na rozvoj obcí. Rudné suroviny sa už od konca 19. storočia neťažia, pokusné ťažby hnedého uhlia v katastroch obcí Badín a Králiky boli zastavené. Zastúpená je už len ťažba nerudných surovín, prevažne stavebných (vápence, pieskovce, dolomity a štrkopiesky).

Z vodných diel postavených pre potreby baníctva a lesníctva treba spomenúť Špaňodolinský banský vodovod a Harmanecký žľab. Vznik Špaňodolinského vodovodu súvisí s rozvojom ťažby medi, kde bola potrebná voda na pohon ťažných a čerpacích strojov. Z toho dôvodu bola vybudovaná sieť jarkov v blízkom okolí, ktoré privádzali k šachte, kde sa ťažilo, vodu z miestnych zdrojov. Stavbou nových banských zariadení a najmä otváraním nových šacht potreba vody stúpala, takže vodovod bolo nutné napojiť na vzdialenejšie zdroje vody. Podľa historických podkladov, vodovod v roku 1639 siahal už po osadu Buly na Donovaloch (dĺžka 13,6 km) a v roku 1764 až pod severné úbočia Prašivej do Pustej doliny (dĺžka 35,4 km, s bočnými rozvodmi, prípojkami a rozvetveniami meral vodovod až 42 km). Vodovod skončil svoju činnosť v roku 1906, kedy definitívne zanikli špaňodolinské bane (Portál o lesoch Slovenska, 2013a).

Menej známym technickým vodným dielom je Harmanecký žľab v doline Rakytovo pri Dolnom Harmanci. Ide o posledný zachovaný a stále funkčný vodný žľab v dĺžke 2 450 m na splavovanie rovnaneého dreva. Nachádza sa v doline potoka Rakytov. Bol vybudovaný pravdepodobne v 19. storočí. Žľab ústí do Harmaneckého potoka, kde drevo zachytávali a vyťahovali „háčikmi“, prípadne splavovali ďalej po-

tokom Bystrica až do Banskej Bystrice na bývalý mestský drevosklad. (Portál o lesoch Slovenska, 2013b)

Súčasný odvetvia priemyslu

Zo súčasných odvetví priemyslu by sme upozornili na tie, kde lokalizácia priemyselného závodu v obci, resp. v jej zázemí, najmä v 20. storočí ovplyvnila rast a rozvoj obce, čo sa prejavilo aj nárastom počtu obyvateľov a nárastom počtu domov. Tento jav môžeme sledovať u obcí Vlkanová po založení priemyselného závodu Sublima, ktorý sa neskôr rozšíril a v súčasnosti predstavuje Vlkanovské strojárne, pri obci Slovenská Ľupča po lokalizácii farmaceutického závodu Biotika a u obce Harmanec po založení a neskôr rozšírení prevádzky priemyselného podniku Harmanecké papiereny.

Poľnohospodárstvo

Poľnohospodárstvo ako jedna z hlavných aktivít vidieckych obcí malo dominantné postavenie najmä v obciach ležiacich v nižších polohách Zvolenskej kotliny. Išlo prevažne o poddanské obce zabezpečujúce poľnohospodárske „služby“ Ľupčianskemu panstvu.

Doprava

Doprava ako lokalizačný faktor, ktorý by priamo ovplyvnil založenie niektorej z analyzovaných obcí, sa neprejavil. Doprava sa na sídelnej štruktúre podieľala až druhotne, napriek tomu jej význam netreba podceňovať, pretože všetky obce boli odkázané na dopravné spojenia, či už išlo o dochádzku za prácou, prepravu rúd, dreva, vývoz medi a striebra, prepravu poľnohospodárskych produktov, remeselných výrobkov a pod. Zvolenská kotlina bola bočnou prípojkou spojená s významnou diaľkovou cestou – tzv. veľkou cestou (Magna via – veľká cisársko-kráľovská poštová cesta). Z jej celkovej dĺžky približne 1000 km pripadá polovica na územie Slovenska. Bola vybudovaná v 16. storočí, jej bočné cesty a prípojky sa postupne dobudovávali, najmä však v 18. storočí. Magna Via je najdlhšia a najstaršia zo všetkých historických dopravných ciest na Slovensku. Pre celú rakúsko-uhorskú monarchiu znamenala bezpečnú komunikačnú tepnu a pozdvihnutie ekonomickej prosperity území, ktorými prechádzala, napr. aj Horehronia. Túto dopravnú trasu pre svoj rozvoj využili obce Hronsek, Vlkanová, Slovenská Ľupča, Lučatín, Medzibrod a Brusno (Cestovný lexikón Slovenskej republiky, 2013).

Ďalšou dôležitou trasou bola cesta idúca Harmaneckou dolinou cez sedlo Malý Šturec, ktorá zabezpečovala spojenie Zvolenskej kotliny a Turca. Na tejto trase ležia obce Dolný Harmanec a Harmanec. Veľký význam mala aj cesta vedúca Starohorskou dolinou, ktorá dolinou Šturca cez sedlo Veľký Šturec spájala Zvolenskú kotlinu a Liptovskú kotlinu. Túto cestu využívali a využívajú Staré Hory a Motyčky. Menej významné boli priesmykové trasy cez Baláže, Podkonice a Ľubietovú (Kmeť, 1989).

Významné cesty pochopiteľne zasiahli, podobne ako potoky, aj do pôdorysov niektorých obcí. V tomto prípade vznikali dediny pri hradskej, ako sú napr. Dolný Harmanec, Harmanec a Lučatín. Dolný Harmanec a Harmanec majú domy, ktoré sú usporiadané v jednom rade pozdĺž cesty diaľkového významu spájajúcej Pohronie

a Turiec cez Malý Šturec označovanej dnes ako cesta II. triedy č. 577. Lučatín je ukážkovou dedinou pri hradskej. Na sformovanie dnešného pôdorysu pôsobila líniová koncentračná sila v podobe starej pohronskej cesty diaľkového významu spájajúcej Banskú Bystricu a Brezno, ktorá sa vo východnej časti obce napája na pohronskú cestu č. 66.

V súčasnom období má pre dopravné spojenie vidieckych obcí okresu najväčší význam naďalej cestná doprava. Územím prechádzajú cestné ťahy európskeho a celoštátneho významu. Pôvodná cesta Starohorskou dolinou je dnes súčasťou cesty európskeho významu E77 na trase Balt – Jadran. Popri starej pohronskej ceste bola vybudovaná cesta celoštátneho významu I/66 idúca Pohroním. Podobný význam má i cesta II/577 Harmaneckou dolinou smerujúca cez Malý Šturec na Turiec.

V cestnej doprave má popri zvyšujúcom sa význame individuálneho automobilizmu stále dôležité postavenie prímestská autobusová doprava. Zabezpečuje spojenie vidieckych obcí s regionálnym centrom Banská Bystrica. Výnimku tvoria obce Badín, Dolný Harmanec, Harmanec, Hronsek, Malachov, Nemce, Vlkanová, ktorých dopravné spojenie zabezpečuje MHD Banská Bystrica. Najviac dopravných spojov má Slovenská Lupča, čo je vzhľadom na jej polohu pochopiteľné, najmenej obec Špania Dolina, na čom sa výrazne podieľa tiež jej poloha.

Železnica ako taká nemala výraznejší vplyv na formovanie obcí okresu. Prvé plány o výstavbe železnice Pohroním sa objavujú už v roku 1855, ktorá mala viesť z Telgártu do Banskej Bystrice a potom ďalej dolinou Hrona smerom na juh, s odbočkami na Lučenec a na Hronskú Dúbravu. Neskôr v roku 1862 sa objavil nový plán riešenia železničného spojenia Horehronia so železnicami Uhorska, bola navrhnutá trasa Štúrovo – Zvolen – Banská Bystrica – Brezno – Telgárt, ale v roku 1870 bolo rozhodnuté, že spojenie Banská Bystrica – Zvolen (dané do prevádzky v roku 1873) bude len odbočkou z hlavnej trate Lučenec – Kremnica – Vrútky. Postupne došlo k výstavbe miestnych tratí, v roku 1884 bola vybudovaná železnica Banská Bystrica – Podbrezová a v roku 1913 Banská Bystrica – Harmanec. Územím okresu prechádza dnes cez Banskú Bystricu medzinárodný ťah železničnej dopravy Varšava – Budapešť – Belehrad. V súčasnosti predstavuje Banská Bystrica železničný uzol II. rádu.

Pre rozvoj územia ako celku predstavuje určitý rozvojový potenciál letisko Sliač. Ostatné druhy dopravy (vodná, potrubná) nemajú v doprave regiónu praktický význam.

Cestovný ruch

K „moderným“ hospodárskym odvetviám ekonomiky tohto regiónu možno zaradiť cestovný ruch, ktorý najmä v posledných desaťročiach výrazne potlačil vplyv poľnohospodárstva a priemyslu. Z hľadiska cestovného ruchu majú vidiecke obce nami analyzovaného územia priaznivé podmienky pre rozvoj. Disponujú tak prírodným, ako aj kultúrno-historickým potenciálom, ktorý umožňuje cestovný ruch intenzívne rozvíjať. Práve obce, ktorých rozvoj bol v minulosti viazaný na banskú činnosť (a s ňou súvisiacu hutnícku, drevorubačskú a uhliarsku činnosť) sa dnes udržiavajú alebo ďalej rozvíjajú najmä vďaka cestovnému ruchu. Stali významnými

celoslovenskými strediskami letného i zimného cestovného ruchu a regionálnej víkendovej rekreácie. Banská Bystrica sa stala dôležitým nástupným bodom do okolitých vidieckych obcí, pričom samotná je rekreačným centrom národného významu. Je nástupným miestom do významných rekreačných oblastí Slovenska (západná časť Nízkyh Tatier, Starohorské vrchy, západná časť Slovenského Rudohoria, Veľká Fatra a Kremnické vrchy). Ako bolo uvedené priaznivé prírodné podmienky umožňujú rozvoj zimných i letných aktivít spojených s cestovným ruchom.

Obec Donovaly, ktorá vznikla ako komplex pôvodne drevorubačských a uhliarskych osád, sa stala komplexným strediskom cestovného ruchu v Nízkyh Tatrách. Okrem nej k významným strediskám nadregionálneho významu patria Tajov a Králiky v Kremnických vrchoch a Selce – Čachovo. Pre prímestskú rekreáciu je intenzívne využívané stredisko Šachtičky na okraji Starohorských vrchov. V minulosti veľmi prítiažlivým centrom cestovného ruchu bolo stredisko Turecká – Krížna vo Veľkej Fatre, ktoré v dôsledku nedostatku finančných prostriedkov bolo niekoľko rokov mimo prevádzky. V súčasnosti je v štádiu revitalizácie a opäť v ňom začala prevádzka.

V posledných rokoch sa ako forma víkendovej rekreácie čoraz viac rozvíja v okrese Banská Bystrica chatárenie a chalupárenie, čo sa prejavuje v poklese trvalo obývaných a v náraste dočasne obývaných a neobývaných domov, ktoré slúžia pre rekreačné účely. Výrazne sa tento trend prejavil v prírodne atraktívnych vidieckych obciach Staré Hory, Donovaly, Králiky, Tajov, Špania Dolina a Ľubietová. Prítomnosť minerálnych prameňov podmienila vznik kúpeľného strediska Brusno – kúpele.

6 TYPOLOGIA VIDIECKYCH OBCÍ PODĽA PÔVODNEJ FUNKCIE

Z analýzy faktorov, ktoré ovplyvnili polohu, formovanie a rozvoj obcí je viditeľné, že aj keď pri zakladaní osady (neskôr vidieckej obce) mohol pôsobiť niektorý z nich ako dominantný, ich poloha a následný rozvoj je výsledkom spolupôsobenia viacerých faktorov, ktoré sa navzájom prekrývajú. Napriek tomu môžeme konštatovať, že geografická poloha sídiel veľmi úzko súvisí s funkciou, ktorú vidiecke sídlo plní, respektíve plnilo. Z uvedenej analýzy sme vyvodili niekoľko záverov, ktoré môžeme považovať za určitú typizáciu obcí okresu Banská Bystrica vzhľadom na faktory podmieňujúce ich vznik.

Po prvé, aj keď geografická poloha vidieckych obcí je obyčajne výsledkom spolupôsobenia viacerých faktorov, je v okrese skupina obcí, kde vystupoval jeden dominantný faktor, zatienujúci všetky ostatné, a to výskyt nerastnej suroviny vedúci k jej ťažbe a založeniu banského sídla. Táto funkcia úplne potlačila iné dôležité faktory ako sú dopravná dostupnosť, kvalitná pôda pre poľnohospodársku činnosť či priaznivé klimatické pomery. Tento fakt ovplyvnil polohu a následne rozvoj dnešných vidieckych obcí Ľubietovej, Balázov, Starých Hôr, Španej Doliny, Pohronského Bukovca, Hladľa a Malachova. Banské vidiecke obce okresu ležia v záveroch dolín, v pomerne ťažko dostupnom teréne (Ľubietová, Baláže, Pohronský Bukovec,

Hiadel', Malachov) alebo na rozhraní Nízkyh Tatier a Veľkej Fatry (Špania Dolina, Staré Hory) (tab. 3, obr. 2).

Po druhé, ďalšiu skupinu tvoria obce, ktoré vznikli v zázemí banských sídiel ako sídla zabezpečujúce, prípadne podporujúce banskú činnosť (drevorubačstvo, uhliarstvo a hutníctvo, rafinovanie a scedzovacie huty na meď, šmelcovacie huty). Kvalitná drevná hmota podmienila zakladanie a rozvoj drevorubačských a uhliarskych osád neskôr obcí akými sú Motyčky, Donovaly, Turecká a Dolný Harmanec pri Starých Horách a Španej Doline, Moštenica pri Hiadeli, Brusno pri Pohronskom Bukovci. Pre hutu v Tajove dodávali drevné uhlie a drevo obce Kordíky, Králiky a Riečka (tab. 3, obr. 2).

Tabuľka 3 Pôvodná činnosť obyvateľov vidieckych obcí okresu Banská Bystrica

obec	pôvodná činnosť
BADÍN	poľnohospodárstvo
BALÁŽE	baníctvo
BRUSNO	drevorubačstvo
ČERÍN	poľnohospodárstvo
DOLNÁ MIČINÁ	poľnohospodárstvo
DOLNÝ HARMANEC	hutníctvo
DONOVALY	uhliarstvo a drevorubačstvo
DÚBRAVICA	poľnohospodárstvo
HARMANEC	priemysel
HIADEL'	baníctvo
HORNÁ MIČINÁ	poľnohospodárstvo
HORNÉ PRŠANY	baníctvo
HROCHOŤ	poľnohospodárstvo
HRONSEK	poľnohospodárstvo
KORDÍKY	uhliarstvo
KRÁLIKY	uhliarstvo
KYNCEĽOVÁ	poľnohospodárstvo
ĽUBIETOVÁ	baníctvo
LUČATÍN	poľnohospodárstvo
MALACHOV	baníctvo
MEDZIBROD	poľnohospodárstvo
MOŠTENICA	hutníctvo
MOTYČKY	uhliarstvo a drevorubačstvo
MOLČA	poľnohospodárstvo
NEMCE	poľnohospodárstvo
ORAVCE	poľnohospodárstvo
PODKONICE	poľnohospodárstvo

obec	pôvodná činnosť
POHRONSKÝ BUKOVEC	baníctvo
PONIKY	poľnohospodárstvo, neskôr baníctvo a hutníctvo
POVRAZNÍK	poľnohospodárstvo
PRIECHOD	poľnohospodárstvo
RIEČKA	uhliarstvo
SEBEDÍN-BEČOV	poľnohospodárstvo
SELCE	poľnohospodárstvo
SLOVENSKÁ LUPČA	poľnohospodárstvo
STARÉ HORY	baníctvo
STRELNÍKY	poľnohospodárstvo
ŠPANIA DOLINA	baníctvo
TAJOV	uhliarstvo a hutníctvo
TURECKÁ	uhliarstvo a drevorubačstvo
VLKANOVÁ	poľnohospodárstvo

Spracované podľa:

PISOŇ, Š. et al., 1968. Slovník obcí Banskobystrického okresu. Stredoslovenské vydavateľstvo, Banská Bystrica, 368 s.,

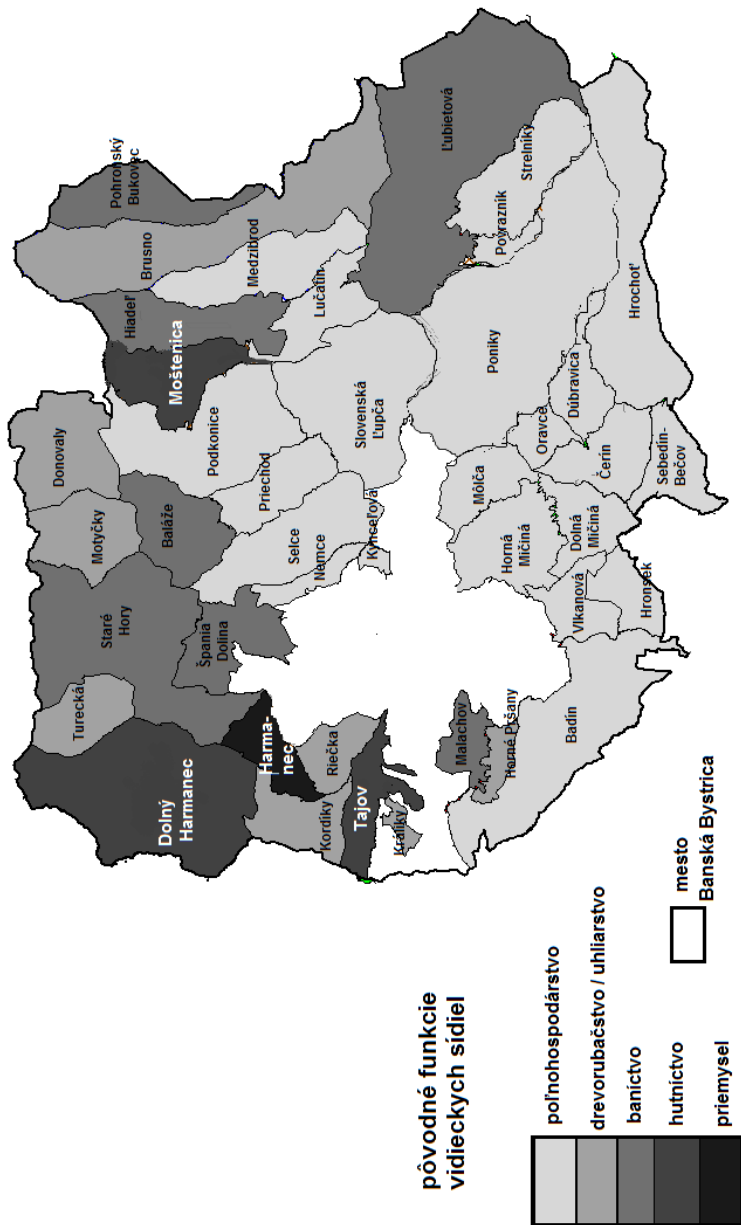
Encyklopédia Slovenska, 1981. zv. 1 – 6, Veda, Bratislava.

Po tretie, tretiu výraznú skupinu obcí tvoria poľnohospodárske obce lokalizované vo Zvolenskej kotline. Takmer všetky z nich boli poddanskými dedinami Lupčianskeho, resp. Vígľašského panstva (výnimkou sú Strelníky patriace banskému mestu Ľubietová, a obce Nemce, Kynceľová a Selce patriace mestu Banská Bystrica). Pre katastre týchto obcí je typické, že zasahujú do podhorského pásma okolitých pohorí a to do Nizkých Tatier (Selce, Priechod, Podkonice, Lučatin Medzibrod) a podhoria Poľany (Povrazník, Sebedín – Bečov, Čerín, Hrochoť, Strelníky, Dúbravica, Oravce, obe Mičinné a Môlča). Hlavná náplň obyvateľstva pestovanie plodín sa viazala na nižšie polohy katastra, naopak do podhoria sa sústredil chov zvierat a ako doplnková činnosť drevorubačstvo (tab. 3, obr. 2).

7 ZÁVER

Záverom možno konštatovať, že v súčasnosti pôvodne banské obce zánikom banskej činnosti stratili už dávnejšie svoju pôvodnú funkciu a pozíciu v regióne a dnes plnia prevažne rekreačnú funkciu (Špania Dolina, Staré Hory, Ľubietová). Podobne možno hodnotiť aj pôvodne uhliarske a drevorubačské obce (Motyčky, Donovaly, Turecká, Tajov, Kordíky, Králiky), čo dokladuje, okrem iného, aj pomerne veľký počet trvale neobývaných domov slúžiacich ako chalupy ako aj samotná skutočnosť, že v mnohých vidieckych obciach sa vybudovali rekreačné strediská prevažne zimných športov (Tajov, Králiky, Turecká, ktoré predstavujú ideálne prímestské

Obrázok 2 Pôvodná činnosť obyvateľov vidieckych obcí okresu Banská Bystrica. Podklad: Katastrálny portál, 2013. Spracované podľa: PISON, Š. et al., 1968. Slovník obcí Banskobystrického okresu. Stredoslovenské vydavateľstvo, Banská Bystrica, 368 s.; Encyklopédia Slovenska, 1981: zv. 1 – 6, Veda, Bratislava. Spracovala: Iveta Rakytová

lyžiarske strediská). Niektoré z vidieckych obcí sa vďaka cestovnému ruchu vypracovali na stredisko nadregionálneho významu, obec Donovaly až celoštátneho významu. Obec Brusno sa úplne transformovala na malú kúpeľnú obec.

Väčšina pôvodne poľnohospodárskych obcí začalo plniť obytnú funkciu pre obyvateľov mesta Banská Bystrica. Špecifické postavenie nadobudli obce Selce, kde je od roku 1992 lokalizovaná mliekareň regionálneho významu a Čerín-Čačín so sídlom firmy zaoberajúcou sa balením minerálnej vody Čerínska. Slovenská Lupča má charakter malého mestečka, do jej rozvoja výrazne zasiahla lokalizácia farmaceutického závodu na výrobu antibiotík v 60. rokoch 20. storočia.

Obec Harmanec ako najmladšia vidiecka obec okresu (vznikla až v 20. storočí) sa od ostatných obcí líši tým, že je vidieckou obcou s priemyselnou funkciou, kde väčšina obyvateľstva pracuje v Harmeneckých papierňach a vo Vojenskom kartografickom ústave. Tento jav nie je typický pre vidiecke obce. O väzbe obce na fabriky svedčí aj fakt, že v Harmanci, ako v jedinej obci okresu dominujú bytové domy v domovom fonde, ktoré boli pôvodne postavené pre zamestnancov podnikov.

Literatúra

- BARAN, V., BAŠOVSKÝ, O. 1998. *Geografia sídiel*. Vysokoškolské skriptá, Banská Bystrica: UMB, 170 s. ISBN 8080551820
- BARAN, V. 1999. Zmeny v urbánnej štruktúre Bystrického podolia a Sliacskej kotliny. *AF-NUMB, Geografické štúdie*, nr. 6, s. 217-222.
- BEZÁK, A. 1970. Systém centrálnych miest horného Pohronia. *Acta Facultatis rerum naturalium Universitatis Comenianae, Economica-geographica*, nr. 9, s. 157-175.
- BEZÁK, A. 2000. Funkčné mestské regióny na Slovensku. *Geographia Slovaca*, 15, GÚ SAV, 89 s.
- Cestovný lexikón Slovenskej republiky*, 2013. [online] [cit.2013-02-15]. Dostupné na: <<http://www.lexikon.sk/center.php?lng=sk&act=0&type=tips&ID=11>>
- Encyklopédia Slovenska.*, 1981. zv. 1 – 6, Veda, Bratislava.
- FEKETE, Š. 1947. *Typy vidiekeho osídlenia na Slovensku*. SAVU, Bratislava, 55 s.
- Katastrálny portál*, 2013. [online] [cit.2013-02-15]. Dostupné na: <<http://195.28.70.134/kapor2/index.asp?t=1370862990156&lang=sk>>
- KMEŤ, S. et al. 1989. *Z histórie a súčasnosti Banskobystrického okresu*. Osveta, Martin, 541 s. ISBN 8021700513
- KRIŽANOVÁ, I. 1999. Funkčná diferenciacia prímestských sídiel Banskej Bystrice. *Geografické štúdie*, nr. 6, s. 238-244.
- KRIŽANOVÁ, I. 2002. Stupeň urbanizácie obcí okresu Banská Bystrica. In: *Zborník referátov z XIII. Kongresu Slovenskej geografickej spoločnosti, II. diel – Nitra*. ISBN 80-8050-592-X
- LAUKO, V., TOLMAČI, L., DUBCOVÁ, A. 2006. *Humánna geografia Slovenskej republiky*. Bratislava, KARTPRINT, 200 s. ISBN 80-88870-56-9
- LUKNIŠ, M. et al. 1972. *Slovensko. Príroda, 2. časť*. Obzor, Bratislava.
- Mapový portál Google*, 2013. [online] [cit.2013-02-15]. Dostupné na: <<https://maps.google.sk/maps?hl=en&tab=wl/>>
- MLÁDEK, J. (ed.) 1998. *Demogeografia Slovenska. Vývoj obyvateľstva, jeho dynamika, vidiecke obyvateľstvo*. 1. vyd. Bratislava, Univerzita Komenského, 194 s. ISBN 80-223-1205-3
- POLČÁK, N. 1997. Klimageografická charakteristika teplotných pomerov Horehronia. In: *Zborník Prírodné prostredie stredného Slovenska – jeho ochrana a tvorba, Geografické štúdie*, Banská Bystrica, s. 52-55.

- Portál cestnej databanky*, 2013. [online] [cit.2013–02–15]. Dostupné na:
<<http://www.cdb.sk/files/galleries/mapyokresov/banska-bystrica.jpg/>>
- Portál o lesoch Slovenska*, 2013a. [online] [cit.2013–05–09]. Dostupné na:
<http://www.forestportal.sk/ForestPortal/volny_cas/turistika/vyznamne_miesta/prehľad_vlm/40_spanskodolinsky_vodovod/40_spanskodolinsky_vodovod.html>
- Portál o lesoch Slovenska*, 2013b. [online] [cit.2013–05–09]. Dostupné na:
<http://www.forestportal.sk/ForestPortal/zdroj_poznania/tradicne_remesla/splavovanie_dreva/vodne_zlaby/vodne_zlaby.html>
- Portál obce Lubietová*, 2013. [online] [cit.2013–02–15]. Dostupné na:
<<http://www.lubietova.sk/historia-obce.phtml?id3=12903/>>
- Portál obce Malachov*, 2013. [online] [cit.2013–02–15]. Dostupné na:
<<http://www.malachov.sk/7/istoria/>>
- Portál obce Moštenica*, 2013. [online] [cit.2013–02–15]. Dostupné na:
<<http://www.mostenica.eu/history.php>>
- Portál občianskeho združenia Herrengrund* (banícke združenie Herrengrund Špania Dolina), 2013. [online] [cit.2013–02–15]. Dostupné na:
<<http://www.herrengrund.sk/documents/kniznica/cesta.pdf>>
- Portál obce Slovenská Lupča*, 2013. [online] [cit.2013–02–15]. Dostupné na:
<<http://www.slovenskalupca.sk/?q=node/3/>>
- Portál Železiarní Podbrezová*, 2013. [online] [cit.2013–02–15]. Dostupné na:
<[http://www.zelpo.sk/hmuzeum/home.nsf/B16C31446F36F4D0C12573FE002AB42E/\\$File/I.pdf](http://www.zelpo.sk/hmuzeum/home.nsf/B16C31446F36F4D0C12573FE002AB42E/$File/I.pdf)>
- PISONĚ, Š. et al. 1968. *Slovník obcí Banskobystrického okresu*. Stredoslovenské vydavateľstvo, Banská Bystrica, 368 s.
- RAKYTOVÁ, I. 2008. *Vidiecke obce okresu Banská Bystrica (ich demografická a sídelnogeografická charakteristika)*. Ružomberok, PFKU, 2008, + CD mapy, grafy, 116 s. ISBN 978-80-8084-328-1
- Retrospektivní lexikon obcí ČSSR 1850 – 1970*, 1978. I/2, FSÚ, Praha.
- SLAVÍK, V. 2006. *Geografia sídiel*. Bratislava, Univerzita Komenského, 128 s.
- SPIŠIAK, P. 1993. Transformácia vidieckej krajiny. In: *Zborník referátov Nová Bošáca Obnova vidieckej krajiny – podmienka trvalo udržateľného rozvoja*. s. 40–41.
- TOMEČEK, O. 2010. *Drevorubači a uhliari v lesoch Banskej Bystrice: k problematike osídlenia horských oblastí banskobystrického chotára do polovice 19. storočia*. 1.vyd., Banská Bystrica, Univerzita Mateja Bela, Fakulta humanitných vied, 189 s. ISBN 978-80-557-0094-6.
- VEREŠÍK, J. 1974. Geografia sídiel. In: *Slovensko, Lud, I. časť*, Obzor, Bratislava, s. 463–645.
- Vlastivedný slovník obcí na Slovensku.*, 1978. zv. 1 – 3, Veda, Bratislava.
- ZUBRICZKÝ, G. 2005. *Rurálna geografia I*. 1. vyd. Bratislava, Geo-grafika, 68 s.

The impact of selected geographical factors on the development of rural settlements in the district of Banská Bystrica

Summary

The objective of this paper is to analyze the physical geographical and human geographical factors that significantly contributed to the localization and consequently the formation of rural settlements in the present district of Banská Bystrica. The settlement establishment phase is examined using the data on first written reference. The paper is then focused on the specific geographical factors that influenced the location of individual municipalities. The present district of Banská Bystrica includes 42 municipalities, only one of them, Banská Bystrica, represents an urban settlement structure, all the other municipalities represent rural settlement structures. In a certain way, Slovenská Lupča might be an exception, having an intermediate character of a small town.

The seven oldest villages of the district were established in the 13th century (Badín, Horná Mičiná, Hrochoť, Poniky, Riečka, Špania Dolina). With the exception of Riečka and Špania Dolina, they were mostly agricultural settlements. The newest municipality is Harmanec, which was founded in the 20th century, after locating a paper company in the village. The majority (22) of the villages were established by inhabitants, whose main economic activity was farming. The second most frequent economic activity types related to establishment and development of villages are mining and metallurgy (9 villages) and logging and charcoal production (9 villages). In the case of Harmanec, the original function is identified as “industry”, as the establishment of the municipality is related to the construction of the industrial plant Harmanec Paper Mill (Harmanecké papierne) in the socialist era.

The following conclusions are drawn from the analysis summarized above. First, although the geographical location of rural settlements is usually the result of interaction of several factors, there is a group of settlements in the district, in the case of which there was only a single factor dominating the process, i.e. the existence of mineral resource extraction. This function has completely suppressed the other important factors such as accessibility, farming land availability and favourable climatic conditions. This relates to Ľubietová, Staré Hory, Špania Dolina, Pohronský Bukovec, Hiadeľ and Malachov. Mining rural settlements are located in the upper part of valleys in relatively difficult terrain conditions (e.g. Ľubietová, Baláže, Pohronský Bukovec, Hiadeľ, Malachov) or at the interface of two mountain ranges Nízke Tatry and Veľká Fatra (e.g. Špania Dolina, Staré Hory). The second group of settlements originated thanks to the activities that formed an upstream or downstream production chain component for mining: logging, charcoal production and metallurgy. While Donovaly, Turecká and Dolný Harmanec served Staré Hory and Špania Dolina, Moštenica served Hiadeľ, and Brusno served Pohronský Bukovec. The smelter in Tajov was supplied by charcoal and wood from the villages of Kordíky, Králiky and Riečka. The third group comprises agricultural villages located in the Zvolen Basin. Almost all of them were serf villages serving either the Ľupča Manor or the Vígľaš Manor, except for the village of Strelníky that belonged to the mining town of Ľubietová, and for the villages of Nemce, Kynceľová and Selce that belonged to the town of Banská Bystrica.